

PENGARUH PERBEZAAN REALITI EKONOMI, POLITIK, DEMOGRAFI DAN PERUNDANGAN TERHADAP PENETAPAN FATWA DI MALAYSIA DAN SINGAPURA

Noor Naemah bt Abdul Rahman¹
Mohd Akram bin Dato' Dahaman@Dahlan²
Muhammad Najib bin Abdullah³

ABSTRACT

Humans always face several elements of change and differences in their lives. These elements involve time, place and circumstance, comprising every aspect of life whether in economics, politics, social relations or culture, all of which are structurally related to the function of the worldview and the resulting individual/societal attitudes. Each of these elements has its role and impact on human social lives. They affect the process in producing fatwas as a medium of explaining the Islamic provisions in order to solve the problems of society. The differences that exist between Malaysia and Singapore especially involving Muslims are the factors of socio-economic, socio-politics and socio-demographic are seen as contributable factors which can impact the process of producing fatwa in both states.

Keywords:

¹ Jabatan Fiqh & Usul, Akademi Pengajian Islam, Universiti Malaya.

² Jabatan Fiqh & Usul, Akademi Pengajian Islam, Universiti Malaya.

³ Fakulti Syariah dan Undang-undang, Universiti Sains Islam Malaysia.

ABSTRAK

Manusia sentiasa berhadapan dengan unsur-unsur perubahan dan perbezaan merentasi masa, tempat dan keadaan. Unsur-unsur ini meliputi pelbagai aspek kehidupan sama ada ekonomi, politik, sosial, budaya dan lain-lain yang melibatkan struktur, fungsi, lembaga, pandangan hidup dan sikap manusia dalam masyarakat. Setiap unsur-unsur ini mempunyai pengaruh yang memberi kesan terhadap kehidupan sosial masyarakat manusia. Kesan ini turut melibatkan proses penetapan fatwa sebagai medium pemakluman hukum Islam terhadap permasalahan yang dihadapi oleh masyarakat. Perbezaan yang wujud di antara Malaysia dan Singapura terutama yang menyentuh faktor sosio-ekonomi, sosio-politik, sosio-demografi dan sosio-perundangan yang melatari kehidupan masyarakat Islam dilihat cukup berpengaruh dan memberi kesan kepada penetapan fatwa di kedua-dua negara.

Kata kunci: Perubahan, Perbezaan, Sosial, Fatwa, Malaysia, Singapura.

PENDAHULUAN

Unsur-unsur perubahan dan perbezaan merupakan fitrah yang wujud dalam hidup manusia merentasi masa, tempat dan keadaan, meliputi pelbagai aspek kehidupan sama ada ekonomi, politik, sosial, budaya dan lain-lain, melibatkan struktur, fungsi, lembaga, pandangan hidup dan perangai manusia dalam masyarakat. Manusia berubah dan berbeza, zaman berubah dan berbeza, keadaan pun berubah dan berbeza, sesuatu tempat juga berubah dan berbeza. Bapa sosiologi Islam Ibn Khaldun telah menjelaskan hakikat realiti ini dengan kata beliau:

“Sesungguhnya keadaan dunia dan umatnya serta adat istiadat dan amalan tradisi mereka tidak akan kekal dalam satu bentuk dan satu gelombang. Bahkan ianya turut berubah mengikut perubahan masa dan keadaan sama ada pada individu manusia sendiri ataupun tempat tinggal mereka. Begitulah realiti perubahan yang akan berlaku pada semua masa dan tempat”

(Ibn Khaldun, 1993)

Semua ini mempunyai pengaruh yang besar dalam kehidupan sosial masyarakat manusia. Hakikat ini telah dihadapi oleh Islam dengan timbangan yang cermat, sikap yang cukup rasional dan secara sedar tanpa ada sikap acuh tak acuh. Ini kerana Islam itu hadir dalam kehidupan manusia bagi membentuk (*social engineering*), mengawal (*social control*) dan memastikan kesejahteraan kehidupan sosial manusia (*social welfare*). Pembuktian kepada sikap ini dapat dilihat melalui proses penetapan fatwa sebagai medium pemaklum hukum Islam terhadap permasalahan yang dihadapi oleh masyarakat. Imam Ibn Qayyim ada menjelaskan hakikat fenomena ini dengan menyatakan “*Perubahan fatwa dan perbezaannya berdasarkan perubahan zaman, tempat, keadaan, niat dan adat*” (Ibn Qayyim, 1996).

Malaysia dan Singapura adalah dua buah negara yang mempunyai latar belakang kehidupan masyarakat yang berbeza. Perbezaan yang wujud di antara Malaysia dan Singapura dapat dilihat di dalam aspek-aspek sosio-ekonomi, sosio-politik, sosio-demografi dan sosio-perundangan yang melatari kehidupan masyarakat Islam. Kertas kerja ini adalah hasil dalam membuktikan bahawa perbezaan yang wujud di antara Malaysia dan Singapura melibatkan aspek-aspek yang telah dinyatakan diambil kira, berpengaruh dan memberi kesan kepada penetapan fatwa di kedua-dua negara.

MALAYSIA DAN SINGAPURA DARI ASPEK SOSIO-EKONOMI, SOSIO-POLITIK, SOSIO-DEMOGRAFI DAN SOSIO-PERUNDANGAN:

Malaysia dan Singapura adalah dua buah negara yang berjiran. Daripada sudut geografi, kedua-dua negara ini berada di bahagian tenggara benua Asia (Jim Baker, 2005) dan mengalami iklim yang sama serta mempunyai rupa bentuk muka bumi yang serupa (Tom L McKnight & Darrel Hess, 2000).

Kedua negara ini juga mempunyai bentuk masyarakat yang serupa dalam kategori masyarakat majmuk berbilang bangsa, terdiri daripada masyarakat Melayu, Cina, India dan lain-lain serta berbilang agama yang terdiri daripada agama Islam, Buddha, Kristian dan lain-lain walaupun dalam peratusan yang berbeza. Secara ringkas, di antara Malaysia dan Singapura ada banyak persamaan dan mempunyai sejarah yang cukup akrab serta dekat antara satu dengan yang lain.

Dalam persamaan yang banyak, Malaysia dan Singapura juga mempunyai beberapa perbezaan yang ketara dan perlu dilihat secara serius. Antara perkara-perkara tersebut melibatkan aspek-aspek sosio-ekonomi, sosio-demografi, sosio-politik dan sosio-perundangan.

Aspek Sosio-ekonomi

Aspek pertama yang berbeza antara Malaysia dan Singapura ialah berkaitan sosio-ekonomi yang melibatkan taraf kehidupan dan ukuran penilaian ekonomi penduduk. Taraf hidup dan kedudukan ekonomi antara Malaysia dan Singapura adalah berbeza antara satu dengan yang lain. Malaysia diletakkan dalam kelompok negara yang memiliki ekonomi membangun “*Emerging and Developing Economies*” (Jadual “A2”, World Economic Outlook: October, 2009) sedang Singapura adalah salah sebuah negara Asia yang telah mencapai status negara maju dalam kelompok “*Advanced Economies*” (Jadual “A2”, World Economic Outlook: October, 2009), setaraf dengan negara-negara barat seperti Amerika Syarikat, United Kingdom, Denmark dan Perancis (<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/DATASTATISTICS/0,,contentMDK:20421402~pagePK:64133150~piPK:64133175~theSitePK:239419,00.html>).

Kriteria utama dalam pengkategorian ini adalah membabitkan perkara ekonomi melibatkan pendapatan per kapita dan Keluaran Dalam Negara Kasar (KDNK) sesebuah Negara (Abdul Kadir Mat Yazif, 2003). Kriteria-kriteria ini seterusnya menjadi indikator kepada kedudukan taraf hidup sesebuah kelompok masyarakat sama ada tinggi, sederhana atau rendah (Sullivan, Arthur & Steven M. Sheffrin, 2003).

Dalam konteks Malaysia dan Singapura, Malaysia diletakkan oleh Bank Dunia di dalam kelompok “*Upper Middle Income*” berpendapatan pertengahan tinggi berbanding Singapura yang diklasifikasikan dalam kelompok pendapatan “*High Income*” (<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/DATASTATISTICS/0,,contentMDK:20421402~pagePK:64133150~piPK:64133175~theSitePK:239419,00.html>).

Mengikut rekod “International Monetary Fund” (IMF) terhadap KDNK negara-negara di dunia pada tahun 2009, KDNK per kapita Malaysia adalah sebanyak USD 7,468 berbanding Singapura dengan KDNK sebanyak USD 34,346 (<http://imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/02/weodata/weorept.aspx?pr.x=22&pr.y=0&sy=2009&ey=>

2009&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=548%2C576&ss=NGDPDPC&grp=0&a=).

Data-data *numerical* dan penunjuk aras di atas secara umum telah menunjukkan perbezaan realiti ekonomi kedua negara yang sudah tentu memberi kesan dan pengaruh kepada gaya dan corak hidup masyarakat setempat. Perkara ini tidak terhenti di situ sahaja, tetapi akan bertindak mendesak satu bentuk pendekatan dan praktik yang berbeza ('Abd al-'Aziz, 1977) khususnya kepada fatwa yang merupakan sebahagian daripada agen pemaklum tata nilai Islam.

Menurut Dr. Muhammad Firdaus, kedudukan ekonomi dan taraf hidup yang melatari kehidupan manusia sama ada bagi individu, keluarga, kelompok masyarakat mahupun sesebuah negara telah memberi kesan dan berpengaruh kepada sesuatu penetapan fatwa (Muhammad Firdaus Nurul Huda, 2003). Dr. Mehmet Erdogan melihat bahawa kadar penghasilan, pengeluaran pertanian dan perindustrian mahupun perniagaan sesebuah negara yang berbeza di antara satu dengan yang lain adalah antara unsur yang memberi kesan kepada perubahan dan perbezaan fatwa (Dr. Isma'il Kuksal, 2000).

Penegasan yang dibuat ini sangat berkait rapat dengan KDNK dan pendapatan isi rumah yang menjadi indikator ekonomi terhadap pengkategorian negara maju dengan negara membangun dalam mengukur taraf hidup antara Negara (Christine Ammer & Dean S. Ammer, 1986).

Pengkategorian negara maju dan negara membangun juga bukan sahaja diukur dengan ukuran ekonomi semata-mata. Mengikut *United Nations* (UN), pengukuran dua kategori negara ini perlu dilihat dalam dua aspek; Pertama: Meliputi kriteria ekonomi secara khusus, dan; Kedua: Melibatkan pengukuran *Human Development Index* (HDI) atau Indeks Pembangunan Manusia (Human Development Report 1990) yang juga berpunca daripada ekonomi. Indikator negara maju bukan sahaja melibatkan pengiraan KDNK dan *income per capita* bagi sesebuah negara sahaja tetapi juga melibatkan "how income is turned into education and health oppoturnities and therefore into higher levels of human development" (http://hdr.undp.org/en/statistics/data/hdi_gdp/).

Melihat kepada pernyataan di atas, sudah tentu negara-negara yang berstatus maju adalah lebih terdedah dengan perkara-perkara baru yang melibatkan isu-isu kesihatan serta perubahan berteknologi tinggi dan

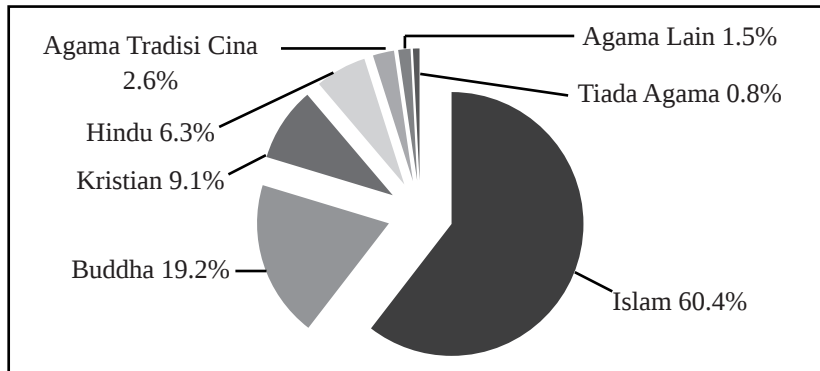
moden. Isu kesihatan dan perubatan ini sudah pasti akan melibatkan kehidupan manusia yang seterusnya juga akan membabitkan persoalan hukum syarak bagi komuniti masyarakat Muslim. Terlalu banyak kes yang melibatkan persoalan kesihatan serta perubatan berteknologi tinggi dan moden muncul hasil kajian yang dibuat oleh negara-negara maju di dunia barat seperti isu pengklonan, isu kosmetik, isu makanan dan minuman yang menggunakan teknologi moden dan lain-lain lagi (Hasan Bisri, 2008). Selaku sebuah negara maju di rantau timur jauh ini, Singapura sememangnya cukup cepat terdedah dengan fenomena ini (Mohd Murat Md Aris, 2006).

Perkara ini jelas apabila sebarang isu berkaitan dengan kecanggihan dan perkembangan penyelidikan perubatan mahupun kesihatan yang wujud di negara-negara membangun akan dikaitkan dan dibandingkan dengan hal yang telah wujud di negara-negara maju. Dalam konteks Malaysia, banyak sekali pernyataan seumpama itu dikeluarkan oleh pelbagai pihak dalam menunjukkan taraf yang telah dicapai bagi sebuah negara membangun sama ada melibatkan pentadbiran, ekonomi (Md. Shukri Shuib, 2008), pendidikan (Bernama, April 20, 2008), serta kesihatan.

Aspek Sosio-demografi

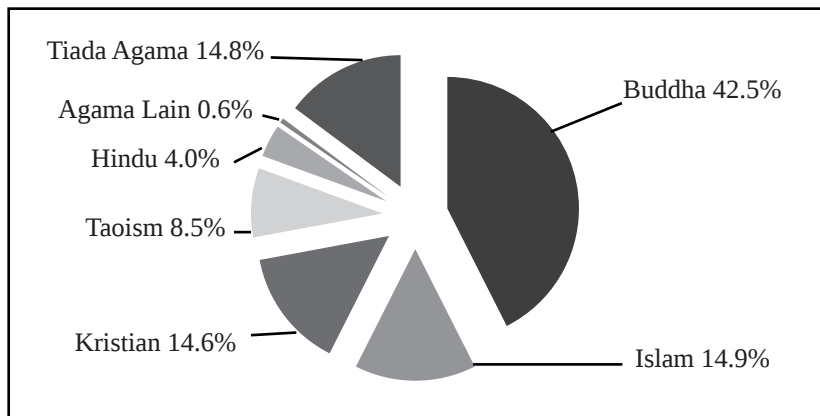
Aspek kedua yang jelas berbeza di antara Malaysia dan Singapura ialah berkaitan keadaan sosio-demografi yang menyentuh bentuk pola masyarakat Islam. Mengikut statistik yang dikeluarkan oleh Jabatan Statistik Malaysia, agama Islam adalah agama terbesar dianuti di Malaysia sebanyak 60.4% (Jabatan Perangkaan Malaysia, 2001) manakala masyarakat Islam di Singapura adalah tergolong di dalam kelompok minoriti. Mengikut statistik Singapura, agama Islam adalah yang kedua terbesar mewakili 14.9% daripada jumlah penduduk selepas agama Buddha (Department of Statistics Singapore, 2000).

RAJAH 1: Peratusan Agama-agama di Malaysia

Sumber: *Taburan Penduduk dan Ciri-Ciri Asas Demografi* (2001), Kuala Lumpur: Jabatan Perangkaan Malaysia.

Rajah 2: Peratusan Agama-agama di Singapura

Sumber: *Singapore Census of Population 2000, Advance Data Release No. 2*, Singapore: Department of Statistics

Fakta-fakta tersebut telah memperjelaskan kedudukan Malaysia sebagai negara majoriti Muslim dan Singapura sebagai negara minoriti Muslim. Penghidupan masyarakat Islam di negara-negara Islam yang selalunya mewakili majoriti penduduk adalah tidak sama dengan masyarakat Islam yang tinggal di negara-negara bukan Islam yang selalunya merupakan minoriti penduduk (Al-Qaradawi, 2001).

Al-Qaradawi (2001) telah meletakkan perbezaan keadaan struktur sosial sesebuah masyarakat sebagai salah satu perkara yang mempengaruhi perubahan fatwa pada masa kini. Profesor M. B. Hooker (2003) ketika mengkaji tentang kesan realiti sosial masyarakat Indonesia terhadap fatwa-fatwa yang dikeluarkan menjelaskan; *The fatwa form, including the Indonesian, show us a truly remarkable creative engagement between the texts and contemporary social reality.*

Masyarakat Islam kini bertebaran di seluruh dunia sama ada berada di negara yang majoritinya komuniti Muslim ataupun sebaliknya. Status majoriti dan minoriti sememangnya akan memberi kesan kepada sebarang tindakan lebih khusus lagi apabila melibatkan ajaran Islam yang mencakupi segenap kegiatan kehidupan. Masing-masing mempunyai ciri-ciri tersendiri mengikut realiti dan lokaliti (Taha Jabir, 2000).

Dr. Taha Jabir al-'Alwani ada menjelaskan ketika merujuk kepada keperluan satu bentuk metodologi fiqh yang berbeza antara masyarakat Islam majoriti dengan masyarakat Islam minoriti, bahawa bukan semua hukum syarak boleh dipraktikkan dalam sesuatu keadaan dan dalam sesebuah kehidupan masyarakat, ada yang hanya sesuai untuk satu keadaan sahaja, untuk sebuah kehidupan masyarakat sahaja, begitu juga sebaliknya (Taha Jabir, 1999). Terdapat beberapa ciri perbezaan yang ada pada kedua bentuk masyarakat Islam ini, antara Muslim majoriti di negara-negara Islam dan Muslim minoriti di negara-negara bukan Islam. Ciri-ciri tersebut sebagaimana yang telah dikemukakan oleh al-Qaradawi ialah (Al-Qaradawi, 2008):

Pengaruh Perbezaan Realiti Ekonomi, Politik, Demografi

Bil	Ciri-ciri Masyarakat Majoriti Muslim	Ciri-ciri Masyarakat Minoriti Muslim
1	Lanskap masyarakat yang lebih <i>Islami</i>	Tiada kemudahan untuk melaksanakan tuntutan Islam secara biasa
2	Corak hidup yang wujud dipengaruhi oleh masyarakat majoriti Muslim	Kehidupan penuh dengan dugaan dan masalah
3	Tatasusila, nilai, akhlak masyarakat setempat akan dipengaruhi oleh komuniti Muslim majoriti	Suasana tidak membantu untuk melakukan perkara wajib, hindar perkara haram
4	Ajaran Islam mudah dipraktikkan dalam keadaan “ <i>azimah</i> ”	Pengiktirafan kepada perkara yang dilarang Islam dan menutup peluang kebaikan dalam Islam

Berasaskan perbezaan ini didapati muncul satu bentuk ilmu fiqh yang membincangkan permasalahan hukum syarak bagi masyarakat Islam minoriti atau yang lebih dikenali sebagai “*Fiqh Aqalliyyat*” (Al-Qaradawi, 2001). Al-‘Allamah ‘Abd Allah Ibn al-Bayyah menyatakan:

“...Sesungguhnya keadaan dan realiti masyarakat Muslim minoriti di negara-negara bukan Islam boleh disifatkan berada dalam keadaan yang darurat...disebabkan perkara itu mereka memerlukan satu bentuk fiqh yang khusus...”

(Ibn al-Bayyah, 2007)

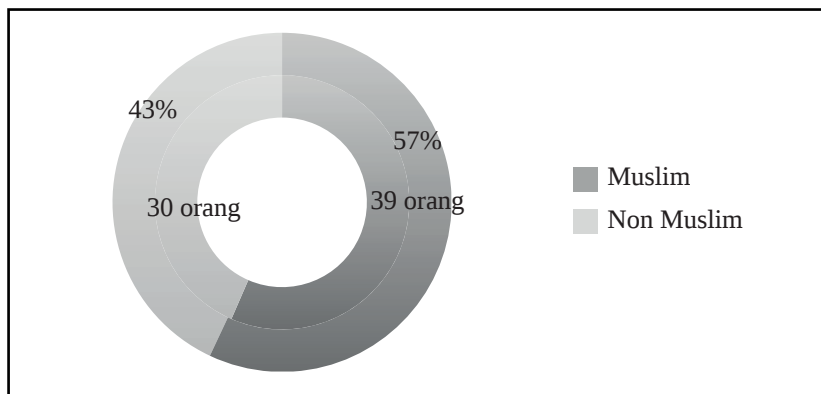
Aspek Sosio-politik

Aspek ketiga perbezaan antara Malaysia dan Singapura adalah bersangkutan aspek sosio-politik yang menyentuh isu dominasi kuasa politik. Negara Malaysia diketuai oleh pemerintah yang beragama Islam (<http://www.pmo.gov.my/?menu=page&page=1926>) dan sebahagian besar daripada pemimpin negara adalah di kalangan orang-orang Islam (<http://www.pmo.gov.my/?menu=cabinet&page=1797>). Berlainan dengan Singapura yang dikuasai oleh pemimpin-pemimpin *non Muslim* walaupun ada seorang menteri di kalangan orang Melayu Islam yang secara langsung memegang *port folio* hal ehwal orang

Islam di Singapura (<http://www.cabinet.gov.sg/CabinetAppointments/index.htm>).

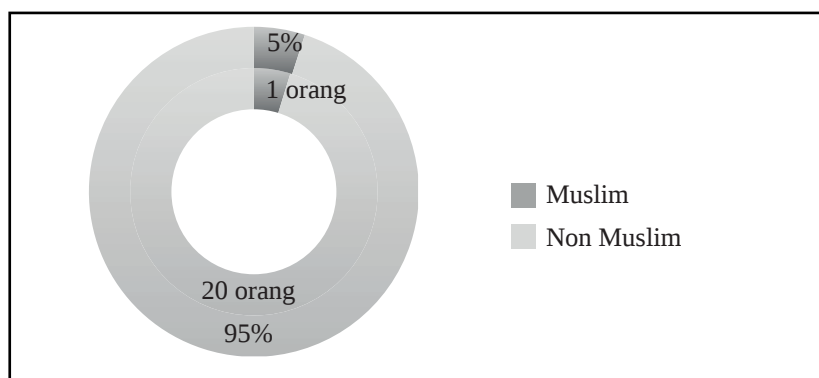
Kabinet Malaysia (Utusan Malaysia, April 9, 2009) terdiri daripada 29 orang menteri dan 40 orang timbalan menteri, 19 orang menteri adalah beragama Islam dan 10 yang lain adalah *non Muslim*. Daripada 40 timbalan menteri, seramai 20 orang adalah di kalangan Muslim dan sebahagian lagi terdiri daripada *non Muslim* (<http://www.pmo.gov.my/?menu=cabinet&page=1797>). Bagi Singapura pula, barisan kabinet adalah seramai 21 orang menteri, hanya seorang sahaja di kalangan menteri-menteri itu adalah Muslim (<http://www.cabinet.gov.sg/CabinetAppointments/index.htm>). Secara keseluruhan, barisan kabinet Malaysia yang mempunyai kuasa memerintah kerajaan bermajoritikan menteri-menteri yang beragama Islam manakala Singapura pula bermajoritikan barisan menteri yang *non Muslim*.

Rajah 3: Barisan Kabinet Kerajaan Malaysia

Sumber: Web Rasmi Pejabat Perdana Menteri Malaysia, <http://www.pmo.gov.my/?menu=cabinet&page=1797>, 5 September 2009

Rajah 4: Barisan Kabinet Singapura

Sumber: Web Rasmi Kabinet Singapura, <http://www.cabinet.gov.sg/CabinetAppointments/index.htm>, 1 Ogos 2009

Daripada fakta ini jelas menunjukkan bahawa kuasa politik di Malaysia didominasi oleh pemimpin-pemimpin Muslim manakala di Singapura pula sebaliknya. Apabila pemerintah adalah di kalangan orang Islam dan mereka menguasai kuasa politik seterusnya memiliki kuasa majoriti dalam meluluskan dasar dan membentuk polisi kerajaan, sudah pasti dasar dan polisi berteraskan Islam dapat diterapkan dan juga memberi kemungkinan yang besar untuk berlaku pelaksanaan hukum syarak di peringkat negara. Perkara ini berbeza dengan realiti pemimpin Islam yang tidak mempunyai kuasa politik dan kekuatan majoriti dalam meluluskan dasar dan membentuk polisi, tentunya sebarang usul menerapkan unsur-unsur Islam dalam undang-undang dan polisi kerajaan akan menemui jalan yang sukar (Mohammad Hanif Hassan, 1997).

Dalam konteks negara yang mengambil pakai sistem parlimen seperti Malaysia (Tun Mohd. Salleh Abas, 1997), parti yang memenangi pilihan raya umum akan mendapat mandat memerintah negara. Parti itu kemudiannya akan membentuk barisan kabinet untuk menerajui kuasa eksekutif (Lim Kim Hui *et al.*, 1988) yang mempunyai kuasa dan tanggungjawab ke atas perjalanan serta pemerintahan sesebuah kerajaan (Tun Mohd. Salleh Abas, 1997). Barisan kabinet yang diketuai oleh Perdana Menteri mempunyai kuasa dan autoriti untuk menetapkan sebarang dasar dan polisi Negara (Ruslan Zainuddin *et al.*, 2005).

Oleh itu, dominasi kuasa politik dalam konteks barisan kabinet akan memberi pengaruh kepada sesuatu tindakan dan perilaku segala agensi kerajaan, swasta, institusi, kelompok masyarakat mahupun individu di dalam sesebuah negara. Kuasa politik di Republik Singapura tidak didominasi oleh pemimpin-pemimpin Islam, walaupun terdapat ramai wakil-wakil rakyat di kalangan masyarakat Melayu Muslim yang membawa suara rakyat di peringkat parlimen (<http://www.parliament.gov.sg/AboutUs/Org-MP-currentMP.htm>). Namun di peringkat kabinet yang mentadbir negara dan mengeluarkan dasar serta polisi kerajaan hanya seorang sahaja di kalangan pemimpin politik Islam dilantik sebagai menteri (<http://www.cabinet.gov.sg/CabinetAppointments/index.htm>).

Dr. Munir D. Ahmed (2002) ketika mengulas kedudukan masyarakat Islam di Jerman, telah menyatakan kesukaran masyarakat Islam di sana untuk membina masjid bagi dijadikan pusat aktiviti komuniti Islam. Perkara ini terjadi disebabkan pihak berkuasa Jerman tidak membenarkan sebarang pembinaan masjid dilakukan terutama di bandar-bandar besar, penguatkuasaan yang sama juga berlaku di kebanyakan bandar-bandar sekitar Kesatuan Eropah. Walaupun Islam merupakan agama yang kedua terbesar di sana, tetapi mereka tidak mendominasi kuasa politik menyebabkan banyak polisi yang diluluskan oleh badan berkuasa menindas dan tidak menyebelahi komuniti Muslim.

Di India, walaupun lembaran sejarah menunjukkan kewujudan komuniti Muslim hidup secara bersama dengan komuniti agama lain khususnya komuniti masyarakat India yang beragama Hindu sejak sekian lama dan Islam merupakan agama kedua terbesar sekitar 13.4% (http://www.censusindia.gov.in/Census_And_You/religion.aspx & Omar Khalidi, 1996), namun disebabkan golongan komuniti Muslim tidak mendominasi kuasa politik (<http://india.gov.in/govt/cabinet.php#cab>), telah menyebabkan banyak keputusan yang dibuat oleh kerajaan India tidak menyebelahi penduduk yang beragama Islam.

Menurut Dr. Zeenath Kausar (2002), walaupun ada peruntukan undang-undang yang memelihara kebebasan beragama seperti perkara 26, 27 dan 28 dalam Perlembagaan India (Perlembagaan India 2007. Part 3, Arts 26, 27, 28), namun terdapat jurang yang luas antara peruntukan itu dengan pelaksanaan. Umat Islam di India ditindas dengan pelbagai cara dan bentuk.

Dominasi kuasa politik adalah perkara yang sangat mempengaruhi pelaksanaan hukum syarak di dalam banyak segi. Hubungan antara unsur “dominasi” dengan unsur “perlaksanaan hukum” ini jelas dinyatakan oleh Khalid Muhammad ‘Abd al-Qadir di dalam karya “*Min Fiqh al-Aqalliyyat al-Muslimah*” (Khalid Muhammad ‘Abd al-Qadir, 1997). Banyak pendekatan *rukhsah* dan mengambil kemudahan yang lebih ringan digunakan sebagai jalan penyelesaian (Al-Qaradawi, 2001) bagi hukum-hukum syarak bersangkutan urusan “*Siyasah*” dan “*Dawlah*” melibatkan pendekatan dan cara pelaksanaan bagi pemimpin Muslim yang berada di negara yang dikuasai oleh *non Muslim*. Bagi al-Qaradawi, minoriti Muslim yang tinggal di dalam masyarakat bukan Islam pasti lebih lemah berbanding sebaliknya. Perkara ini akan menjadi lebih buruk dengan ketiadaan kuasa politik.

Aspek Sosio-perundangan

Aspek terakhir pula ialah berkenaan dengan sosio-perundangan yang melibatkan agama. Malaysia merupakan sebuah negara yang meletakkan agama Islam sebagai agama bagi sesebuah negara di dalam perlembagaannya. Perlembagaan Malaysia pada Bahagian 1, Perkara 3 menyatakan bahawa “Ugama Islam ialah ugama bagi Persekutuan” (Perlembagaan Persekutuan, 2007, Bahagian 1, Perkara 3). Berbeza dengan Singapura, tiada sebarang agama termaktub di dalam Perlembagaan, bukan sahaja Islam malah tidak meletakkan agama Buddha sebagai agama bagi negara seperti Thailand dan Kemboja (Perlembagaan Cambodia, Chapter 3, Article 43) walaupun mempunyai bilangan penganutnya yang besar (Perlembagaan The Republic of Singapore 1999, Part 4, 15).

Perbezaan antara negara yang meletakkan Islam sebagai agama negara dan termaktub di dalam perlembagaan dengan negara yang melakukan sebaliknya, boleh menjadi indikator masa kini terhadap pembahagian klasik yang dicetuskan oleh fuqaha silam berkenaan “*Ikhtilaf al-Darayn*” antara “*Dar al-Islam*” dengan “*Dar al-Kufr*”. Indikator yang digunakan oleh fuqaha silam ialah berkaitan dengan pelaksanaan hukum Islam (Ibn Qayyim, 1983) dengan penguasaan kuasa politik (Isma‘il Lutfi Fatani, 1990).

Kewujudan khilafah yang menjalankan hukum syarak dan dikuasai oleh khalifah merupakan sebab peletakan indikator-indikator tersebut. Namun begitu, ketiadaan khilafah telah menyebabkan Islam

tidak lagi dipraktikkan secara menyeluruh kecuali dalam aspek-aspek tertentu seperti urusan nikah kahwin, ibadat dan kehakiman. Indikator pembahagian “*al-Darayn*” tidak lagi dapat dipakai dalam bentuk yang asal.

Dalam konteks dan realiti negara-negara dunia sekarang, terdapat pelbagai bentuk peruntukan di dalam undang-undang sesebuah negara yang menunjukkan bahawa negara itu menjadikan Islam sebagai agama rasmi, antaranya (Jamal al-Din ‘Atiyyah Muhammad, 2003):

Bil	Bentuk Peruntukan Undang-Undang	Negara
1	Agama negara	Malaysia, Brunei, Iraq, Jordan, Kuwait, Somalia, Libya, Tunisia, Maghribi, Pakistan dan Qatar
2	Gabungan agama rasmi dengan mazhab-mazhab tertentu di dalam Islam	Iran (Mazhab Ja’fari) dan Afghanistan (Mazhab Hanafi)
3	Agama Islam sebagai agama anutan ketua negara	Syria dan Afghanistan
4	Rujukan undang-undang kepada sumber-sumber muktabar di dalam syariat Islam	Indonesia

Sebenarnya, perbezaan yang wujud pada sistem dan dasar pemerintahan sesebuah negara melibatkan peraturan seperti dalam akta, enakmen dan ordinan boleh menyebabkan berlaku perubahan dan perbezaan hukum syarak, fatwa dan juga pendekatan syarak. Dr. Sulayman al-Asyqar (1998) ada menyebut:

“Sifat umum dan paksaan undang-undang akan menyebabkan pelaksanaan setiap obligasi dari keseluruhan entiti yang berada di bawah kuat kuasanya, membawa kepada terbentuk persekitaran baru dalam sesebuah Negara”.

Penyataan di atas memberi erti bahawa negara yang meletakkan Islam sebagai agama bagi negara dan termaktub dalam undang-undang, dasar-dasar yang dibentuk sudah pasti akan dipengaruhi oleh peruntukan tersebut. Perkara ini berlaku pada setiap agama yang diletakkan oleh sesebuah negara sebagai agama bagi negara tersebut

dan termaktub di dalam undang-undang, sama ada Kristian, Buddha atau agama-agama lain.

Apabila Islam diletakkan sebagai agama bagi sesebuah negara dan termaktub di dalam undang-undang, perkara ini mendatangkan kelebihan dan peluang yang besar (Abdul Aziz Bari, 2005) dalam melaksanakan hukum-hukum syarak dan menerapkan nilai-nilai Islam berbanding dengan negara yang hanya mengiktiraf Islam sebagai satu anutan dan agama. Penerapan nilai-nilai Islam yang sudah pasti akan melibatkan hukum-hukum syarak boleh berlaku pada semua peringkat.

Keadaan ini berbeza dengan negara yang hanya mengiktiraf Islam sebagai satu agama, sebagaimana yang dicanangkan oleh negara-negara sekular dalam maksud kebebasan beragama atau hanya ada peruntukan undang-undang untuk melaksanakan Islam bagi komuniti Islam sahaja seperti di Singapura disebabkan faktor sejarah (Khoo Kay Kim *et al.*, 2006).

PENGAMBILKIRAAN ASPEK-ASPEK PERBEZAAN DI ANTARA MALAYSIA DAN SINGAPURA TERHADAP PENETAPAN FATWA:

Beberapa fatwa yang telah dikeluarkan oleh badan berautoriti fatwa peringkat nasional di Malaysia iaitu Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Kebangsaan (MJFK) dan Singapura iaitu Majlis Ugama Islam Singapura (MUIS) boleh menjelaskan pengambil kiraan perbezaan yang wujud pada realiti setempat di kedua negara terhadap penetapan fatwa.

Fatwa Pertama: *Stem Cell*

MJFK telah mengeluarkan fatwa melalui muzakarahnya kali ke-67 pada tanggal 22 Februari 2005. Manakala MUIS telah mengeluarkan fatwa beberapa tahun lebih awal iaitu pada 22 November 2001 selepas menerima permintaan daripada Jawatankuasa Penasihat Bioetika "Bioethics Advisory Committee" (BAC)⁴ terhadap isu penyelidikan sel induk manusia di Singapura (The Bioethics Advisory Committee Singapore. 2002).

Perbezaan masa pengeluaran fatwa ini secara umum boleh memberi gambaran awal bahawa Singapura yang telah lama mencapai

⁴ BAC ialah sebuah badan yang bertanggungjawab meneliti semua isu-isu penyelidikan biomedikal bersangkutan dengan etika, undang-undang dan sosial.

status negara maju cukup terdedah dengan penemuan-penemuan baru dalam bidang sains dan teknologi. Hal ini berbeza dengan negara yang berstatus membangun, pendedahan terhadap penemuan-penemuan baru adalah sedikit ketinggalan. Kalaupun informasi terhadap penemuan-penemuan baru itu telah diterima, namun infrastruktur, kemudahan material dan kemampuan sumber manusia masih belum memungkinkan teknologi baru itu diaplikasikan.

Penyelidikan *biological* terhadap *stem cell* bagi tujuan perubatan telah bermula pada tahun 1963. Perkembangan dan kemajuan bioteknologi yang pesat sekitar tahun 80an dan 90an semakin menyumbang penyelidikan *stem cell* dilakukan. Hasilnya pada tahun 1998, seorang saintis di University of Wisconsin, Amerika Syarikat telah berjaya memisahkan sel daripada embrio dan membesarkan sel tersebut di dalam makmal.

Melalui latar belakang penemuan dan perkembangan penyelidikan serta aplikasinya dalam bidang perubatan telah menunjukkan beberapa perkara penting. Pelopor kajian *stem cell* dan aplikasi perubatan berteraskan *stem cell* adalah dari kalangan negara-negara barat yang sudah mencapai status negara maju seperti Amerika Syarikat, Kanada, UK, Jerman, Jepun, Korea dan lain-lain. Singapura sebagai sebuah negara maju sejak tahun 80an (Ernest C. T Chew & Edwin Lee, 1991), walaupun berada di timur jauh, sudah tentu telah mendapat maklumat hasil kajian negara-negara maju lain di barat khususnya penyelidikan-penyelidikan yang berkaitan dengan bioteknologi dan biomedikal.

Menurut BAC, Singapura telah berjaya membina infrastruktur sains biomedikal yang cukup baik dan menyeluruh meliputi hospital, pusat pakar, institusi penyelidikan dan universiti. Aktiviti yang diberi penekanan oleh kerajaan Singapura berkaitan dengan sains biomedikal merangkumi kemudahan kesihatan, farmaseutikal, peralatan perubatan, bioteknologi dan penyelidikan asas biomedical (<http://www.bioethics-singapore.org/>).

Di atas asas ini, isu penyelidikan *stem cell* dan aplikasinya dalam bidang perubatan cukup cepat diterima dan diaplikasikan. Isu ini mula diperkatakan pada tahun 1998 dan sudah mula diaplikasikan setelah penemuan itu seperti perwujudan bank tali pusat "*cord blood bank*". MUIS telah mempunyai fatwa berhubung dengan isu ini sekitar tahun 2001 sejajar dengan perkembangan penyelidikan *stem cell* dan aplikasinya di Singapura.

Fatwa yang dikeluarkan berpunca daripada permintaan BAC yang ditugaskan oleh kabinet Singapura bagi memantau aspek-aspek isu etika, perundangan dan sosial terhadap penyelidikan biomedikal yang ada di Singapura (<http://www.bioethics-singapore.org/>) membuktikan bahawa Singapura sudah pun menjalankan penyelidikan dan mengaplikasikannya. Akibat daripada itu, wujud beberapa permasalahan etika, perundangan dan sosial yang perlu dilihat secara serius oleh pihak kerajaan bagi menangani sebarang isu yang bersangkutan.

Hal ini tidak berlaku kepada negara-negara membangun yang kurang pendedahan kepada penyelidikan-penyelidikan terkini. Malaysia sebagai sebuah negara membangun, merupakan jiran kepada Singapura hanya mengeluarkan fatwa berhubung dengan permasalahan ini pada tahun 2005. Badan-badan berautoriti fatwa terutama di negara-negara Arab yang dikategorikan dalam kelompok negara membangun (International Monetary Fund. 2010), walaupun mempunyai bilangan para sarjana syariah yang ramai dan berkualiti, lewat untuk mengeluarkan fatwa berhubung isu ini. Majma' al-Fiqhi al-Islami telah mengeluarkan fatwa rasmi pada tahun 2003, manakala Dar al-Ifta' al-Misriyyah pula sekitar tahun 2008.

Dalam keadaan Singapura sebagai sebuah negara maju yang membenarkan penyelidikan *stem cell* dan sedia menjalankan penyelidikan berkenaan hal ini (M.K Tadjudin, 2006), secara logik sudah tentu fatwa berhubung dengan permasalahan *stem cell* didahului oleh MUIS berbanding badan-badan fatwa negara lain seperti Malaysia, Saudi Arabia dan Mesir yang berada dalam negara berstatus membangun. Bagi negara-negara membangun ini, penyelidikan dan aplikasi teknologi biomedikal bersangkutan *stem cell* masih di peringkat penelitian dan pertimbangan pihak berwajib.

Oleh itu, keperluan untuk penetapan satu fatwa bagi menjawab isu ini menjadi kurang diutamakan sehingga masa dan keadaan yang sesuai tiba. Pada tahun 2005, setelah Malaysia sudah mula menerima, membuat penyelidikan dan mengaplikasikan teknologi *stem cell* dalam bidang kesihatan dan perubatan Negara (Utusan Malaysia, 12 Februari 2007), keperluan kepada fatwa sudah mendesak. Keperluan itu datang setelah hampir 4 tahun Singapura mengeluarkan fatwa dalam isu ini.

Fatwa Kedua: Faedah Bank

Faedah bank dalam istilah ekonomi disebut “*interest*” bermaksud “the extra money that you pay back when you borrow money or that you receive when you invest money” (*The New Encyclopaedia Britannica*. 1983 & *The Encyclopedia Americana*. 1999). Dr. Jamal ‘Abd al-Nasir memberi takrifan faedah bank ialah “penambahan tertentu yang telah ditetapkan pihak bank - khususnya bank-bank konvensional - sebagai timbal balik kepada pinjaman sejumlah wang atau penambahan wang yang dibayar oleh pihak bank kepada penyimpan sebagai timbal balik simpanan di dalam bank tersebut” (Jamal ‘Abd al-Nasir, 2006).

Melihat kepada persamaan permasalahan dan fatwa yang dikeluarkan oleh MJFK dan MUIS, faedah bank yang dimaksudkan di sini ialah faedah yang diterima oleh pemegang akaun simpanan di bank-bank tertentu (Himpunan Keputusan Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia: Tahun 1969-1990 & Pejabat Mufti Singapura. 2005). Fatwa yang dikeluarkan oleh Malaysia dan Singapura adalah berbeza. Malaysia telah mengharamkan faedah bank secara mutlak (Himpunan Keputusan Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia: Tahun 1969-1990). Bagi Singapura pula, MUIS memfatwakan tidak meletakkan faedah bank sebagai riba yang diharamkan, lantas mengharuskannya (Pejabat Mufti Singapura. 2005).

Merujuk ketika tahun 70-an dan awal 80-an ketika MJFK mengeluarkan fatwa, pewujudan sistem perbankan Islam sudah mula diperbincangkan oleh negara-negara Islam dan akhirnya membawa kepada penubuhan beberapa institusi perbankan Islam yang bersifat global seperti The Islamic Development Bank pada tahun 1975 (Sudin Haron & Bala Shanmugam, 1997), Dar al-Mal al-Islami pada tahun 1981 (Twante-Wolilers-Schart, 1983) dan Bank Islam Malaysia Berhad (BIMB) pada tahun 1983 (Ataul Haque. 1987).

Manakala di tahun-tahun akhir 80-an dan awal 90-an ketika MUIS mengeluarkan fatwa, perbincangan mengenai sistem perbankan Islam semakin hangat diperbincangkan sehingga melibatkan negara-negara bukan Islam juga (Mustafa Dakian, 2005). Senario ini telah membawa kepada penubuhan banyak institusi perbankan berteraskan Islam di serata negara di dunia (Sudin Haron & Wan Nursofiza Wan Azmi, 2009).

Sebenarnya fatwa yang dikeluarkan oleh MJFK telah mengambil kira senario yang sedang berlaku berkenaan dengan sistem kewangan Islam. Penubuhan beberapa institusi kewangan dan perbankan Islam di peringkat global serta usaha-usaha ke arah penubuhan bank Islam di Malaysia telah berada dalam pengetahuan dan pertimbangan semua anggota MJFK. Perkara ini jelas apabila dirujuk kepada teks fatwa MJFK yang menyebut: "...bank-bank Islam sama ada yang terdapat di dalam atau di luar negeri..." (Himpunan Keputusan Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia: Tahun 1969-1990).

Namun, apabila melihat kepada fatwa yang dikeluarkan oleh MUIS, keputusannya ternyata berbeza walaupun semua informasi berkenaan perbincangan ke arah pewujudan sistem kewangan Islam dan penubuhan beberapa institusi kewangan Islam di peringkat global mahupun serantau telah pun berada dalam pengetahuan MUIS dan ahli-ahli Jawatankuasa Fatwa MUIS (Mohamed Fatris Bakaram, 2010).

Sekiranya melihat pula kepada sifat majoriti ulama yang mengharamkan faedah bank ini berserta dengan kekuatan hujah dan alasan, MJFK secara terang telah mengambil pakai pandangan jumhur ulama. Bagi MJFK "segala perkara yang haram mutlak tidak harus dilakukan kecuali keadaan seseorang itu atau umum telah sampai kepada peringkat darurat" (Himpunan Keputusan Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia: Tahun 1969-1990). Unsur riba yang terdapat dalam urusan niaga bank-bank konvensional tersebut sama ada pada transaksi wang simpanan dengan pihak bank (Nor Naemah Abd. Rahman, 2003) ataupun melibatkan ruang lingkup pelaburan ('Abd al-Razzaq Rahim Jaddi, 1998) adalah haram secara mutlak dan ditentang oleh Islam.

Berdasarkan realiti ini dan bukti-bukti ilmiah yang kuat, sudah tentu ahli-ahli Jawatankuasa Fatwa MUIS di kalangan tokoh agama setempat juga akan mengeluarkan fatwa mengharamkan faedah bank dalam akaun simpanan sepertimana fatwa-fatwa yang dikeluarkan di negara lain (Jabatan Mufti Kerajaan Negara Brunei Darussalam, 2000).

Namun, fatwa yang dikeluarkan oleh MUIS lebih cenderung menerima pandangan minoriti ulama yang mengharuskan faedah bank daripada wang simpanan sebagai fatwa rasmi kepada masyarakat Islam Singapura. Secara logik berdasarkan kedua-dua kenyataan di atas, MUIS sememangnya akan mengeluarkan fatwa yang mengharamkan

faedah bank sama seperti MJFK dan badan fatwa berautoriti di negara-negara yang lain.

Dalam kes ini, realiti Singapura sebagai sebuah negara minoriti Muslim dilihat telah memberi pengaruh kepada penetapan fatwa oleh MUIS. Berdasarkan ciri-ciri yang dinyatakan oleh al-Qaradawi terhadap keadaan yang ditempuh oleh masyarakat minoriti Islam, ternyata sifat majoriti *non Muslim* masyarakat Singapura tidak pun memikirkan persoalan pengharaman faedah bank, persoalan riba, persoalan pelaburan berunsur haram dan lain-lain. Gambaran Islam yang mereka tahu mungkin hanya melibatkan urusan keagamaan *ritual* semata-mata ataupun sememangnya mereka tidak mahu memberikan ruang yang luas untuk Islam berkembang kerana persepsi serong yang diberikan pihak barat terhadap Islam (Al-Qaradawi, 1994). Semua bank-bank di Singapura berstatus konvensional (Mohamed Fatris Bakaram, 2010),⁵ berasaskan sistem yang menjadikan riba atau bunga sebagai asas utama (Ab. Mumin Ab. Ghani, 2006).

Namun begitu, sebagai sebahagian daripada warganegara walaupun bersifat minoriti, peraturan mesti dipatuhi, kemudahan yang disediakan perlu digunakan dalam keadaan seadanya dan mungkin akan menyalahi sebahagian besar hukum Islam. Sifat minoriti ini tidak mampu untuk melakukan sebarang perubahan dalam kadar yang besar, dalam konteks kes ini hasrat minoriti Muslim untuk mewujudkan sistem perbankan berteraskan syarak adalah sesuatu yang jauh dari jangkauan terutama sekali bagi bank-bank yang dimiliki oleh Singapura sendiri seperti Development Bank of Singapore (DBS).

Sifat minoriti ini juga membawa kepada keadaan yang ada tidak membantu masyarakat Muslim untuk melakukan perkara wajib serta menghindari perkara haram (Al-Qaradawi, 2008). Sedangkan di dalam masa yang sama menjadi kewajiban seseorang Muslim untuk mencari produk-produk perbankan halal dan menghindari produk-produk berstatus haram (Zakiyy al-Din, 1996).

⁵ Ketika fatwa ini dikeluarkan, semua bank-bank yang wujud di Singapura adalah konvensional tidak kira sama ada bank itu berstatus tempatan ataupun bank-bank luar negara. Namun begitu, dengan perkembangan terkini melibatkan sistem perbankan Islam yang semakin mendapat tempat di dunia, sudah wujud produk-produk perbankan Islam di bank-bank konvensional seperti yang dilakukan oleh HSBC Bank dan juga bank Islam seperti The Islamic Bank of Asia. Namun begitu fatwa ini masih tetap kekal tanpa sebarang pindaan atau fatwa baru. Hal ini menunjukkan bahawa fatwa yang telah dikeluarkan itu masih merupakan fatwa rasmi kepada seluruh komuniti Islam di Singapura.

Dalam konteks kes ini, sistem perbankan yang tersedia wujud adalah sistem konvensional, malah tiada sebarang harapan ke arah pewujudan institusi perbankan Islam sebagai alternatif kepada masyarakat Islam. Di atas dasar ini, MUIS mengeluarkan fatwa meletakkan wang faedah dari akaun simpanan di Singapura tidak termasuk dalam istilah riba (Mohamed Fatris Bakaram, 2010).

Sebenarnya apabila membincangkan persoalan riba dalam hukum syarak, persoalan pokok yang ada pada pendapat-pendapat ulama dalam mengharuskan faedah bank adalah disebabkan kecemasan, kepayahan dan darurat masyarakat Islam. Maksudnya kecemasan, kepayahan dan keadaan darurat yang ada pada masyarakat Islam minoriti secara umum dan lebih khusus di Singapura adalah berapa pada tahap yang tertinggi.

Realiti ini sangat berbeza di Malaysia yang mempunyai majoriti masyarakat Islam. Setelah kestabilan negara dicapai sekitar awal 70an, pembangunan negara dalam pelbagai sudut direncanakan dan dilaksanakan, terdapat usaha-usaha ke arah mewujudkan institusi kewangan Islam (Jawatankuasa Pemandu Kebangsaan Bank Islam, 1982), sesuai dengan status sebuah negara yang mempunyai majoriti komuniti Muslim. Hasrat ini mendapat sokongan masyarakat Malaysia yang majoriti Muslim (Joni Tamkin Borhan, 2001). Dalam skop perbincangan kes ini, realiti yang dinyatakan di atas telah memudahkan lagi kewujudan institusi kewangan Islam, lebih khusus kewujudan bank yang berteraskan hukum Islam.

Masyarakat Islam majoriti mempunyai pengaruh yang kuat dalam mewujudkan landskap masyarakat yang lebih *Islami*. Perkara ini sangat berbeza dengan realiti minoriti agama, segala tindak tanduk dan perilaku masyarakat Islam sentiasa berada dalam landskap kehidupan masyarakat yang majoritinya *non-Muslim*. Perkara inilah yang menjadi pertimbangan asas yang diambil kira oleh MUIS dalam mengeluarkan fatwa dalam kes ini.

Sememangnya pengharaman faedah bank disepakati oleh ulama di Singapura. Menurut Timbalan Mufti Singapura, secara amalan dan jawapan biasa kepada permasalahan ini apabila berlaku pertanyaan, hukum faedah bank adalah haram (Mohamed Fatris Bakaram, 2010). Perkara ini jelas dapat dilihat daripada gaya dan bentuk teks fatwa yang dikeluarkan oleh MUIS. Teks fatwanya tetap mengemukakan pandangan jumbuh ulama yang mengharamkan faedah bank dalam bentuk wang simpanan (Pejabat Mufti Singapura. 2005).

Pengemukaan seperti ini seolah-olah semua di kalangan mereka memahami bahawa faedah bank dalam bentuk ini adalah dipersetujui pengharamannya. Namun akibat daripada sifat minoriti komuniti Islam di Singapura yang tidak mampu menjadi kumpulan pendesak ke arah mewujudkan sistem perbankan Islam walaupun kaunter syariah di bank-bank tempatan Singapura telah menyebabkan fatwa sedemikian ditetapkan.

Fatwa Ketiga: Hijab

Hijab ialah pakaian yang dipakai oleh seseorang perempuan untuk tujuan menutup aurat daripada dilihat oleh lelaki *ajanib* (Muhammad Rawwas Qal'ahji, 1996). Menurut Dr. 'Abd al-Karim Zaydan, pakaian wanita Muslimah perlu menutupi seluruh badan kecuali muka dan pergelangan tangan, tidak ketat sehingga menampakkan susuk badan, tidak nipis sehingga menampakkan aurat, tidak terlalu menarik perhatian orang ramai dan tidak menyerupai pakaian lelaki ('Abd al-KarimZaidan, 1994).

Isu hijab yang berlaku di Singapura mula menjadi kontroversi (Kamaludeen Mohamed Nasir et al., 2009) apabila empat orang pelajar tahun satu "*National School*" hadir ke sekolah dengan memakai skirt labuh, baju berlengan panjang dan bertudung kepala pada permulaan sesi persekolahan tahun 2002. Di sekolah nasional Singapura daripada "*Primary School*" sehingga ke "*Junior College*" (John Yip Soon Kwong et al., 1997), peraturan pakaian uniform sekolah bagi pelajar perempuan adalah mengikut standard yang sama tanpa mengira agama, bangsa mahupun adat resam.

Uniform yang ditetapkan ialah skirt pendek atau "*pinafore*", baju berlengan pendek dan tiada tudung kepala. Setelah itu, pihak pentadbiran sekolah menegaskan bahawa semua pelajar perlu mematuhi kod uniform sekolah yang telah terpakai, kegagalan berbuat demikian akan menyebabkan pelajar-pelajar terbabit boleh dibuang sekolah (Raihanah Halid, 2008). Kementerian Pelajaran Singapura sendiri telah mengeluarkan kenyataan rasmi berhubung isu ini dengan menyokong tindakan pentadbiran sekolah melarang pelajar-pelajar dari kalangan orang Islam mengenakan tudung kepala (Berita Minggu, 27 Januari 2002).

Menutup aurat adalah wajib ke atas perempuan Islam yang telah mencapai usia akil baligh('Abd Allah Hajjaj, t.t). Ulama telah mencapai

kata sepakat dalam hal ini berdasarkan dalil-dalil al-Quran⁶ dan al-Sunnah.⁷ Ibn Hazm telah menyatakan kesepakatan ulama tentang kewajipan wanita Islam mukallaf menutup aurat kecuali di bahagian muka dan pergelangan tangan (Ibn Hazm, 1994). Kewajipan ini bersifat menyeluruh meliputi semua individu perempuan yang mencapai usia aqil baligh di dalam Islam. Aurat ditutup dengan memakai pakaian yang menepati syarat-syarat di atas serta mengenakan tudung kepala bagi menutupi bahagian rambut, pangkal leher dan dada. Semua ini merupakan satu peraturan dan kod pakaian yang telah disediakan oleh Islam khususnya kepada golongan wanita Muslimah. Peraturan dan kod pakaian ini perlu diikuti oleh semua wanita Islam sebagai sebahagian daripada anggota masyarakat, berdepan dan berhubung dengan masyarakat sama ada dalam konteks pekerjaan, pembelajaran dan juga aktiviti harian. Hasil yang nyata dari hakikat hukum ini ialah pemakaian hijab oleh wanita Islam sudah menjadi simbol khusus bagi masyarakat Islam di kalangan wanita di seluruh dunia, di setiap tempat, merentasi zaman dan keadaan. Hijab dan wanita Islam akan bersama di dalam keadaan adat mahupun ibadat.

Namun begitu, terdapat negara-negara tertentu khususnya di negara-negara majoriti *non-Muslim* tidak membenarkan pemakaian tudung kepala. Beberapa peruntukan undang-undang digazet melarang sebarang bentuk atau simbol yang dipakai seseorang individu merujuk kepada kebiasaan bagi agama tertentu. Sebagai contoh, di Perancis terdapat peraturan yang melarang pemakaian hijab oleh wanita Islam, *yarmulke* (A. S Hornby, 2005)⁸ oleh masyarakat Yahudi dan lambang salib yang besar oleh orang Kristian (Raihanah Halid, 2008).

⁶ “Dan katakanlah kepada perempuan-perempuan yang beriman supaya menyekat pandangan mereka (daripada memandang yang haram), dan memelihara kehormatan mereka; dan janganlah mereka memperlihatkan perhiasan tubuh mereka kecuali yang zahir daripadanya; dan hendaklah mereka menutup belahan leher bajunya dengan tudung kepala mereka; dan janganlah mereka memperlihatkan perhiasan tubuh mereka melainkan kepada suami mereka, atau bapa mereka.....” Surah al-Nur 24: 31.

⁷ “Wahai Asma’, Sessungguhnya seorang perempuan yang telah mencapai umur datang haid tidak boleh memperlihatkan auratnya kecuali ini dan ini, Baginda mengisyaratkan ke arah muka dan kedua pergelangan tangannya”. Abu Dawud Sulayman Ibn al-Ash’ath al-Sajistani . 1996. *Sunan Abu Dawud*, “*Kitab al-Libas*”: Bab Fima Tubdiy al-Mar’ah min Zinatiha. no. hadith 4104. Riyad: Maktabah al-Ma’arif. hlm.734.

⁸*Yarmulke* ialah topi berbentuk bulatan kecil yang dipakai oleh orang Yahudi dengan diletakkan di atas kepala, juga disebut *kippa*.

Pernah berlaku dua orang pelajar wanita Islam di Perancis pada tahun 1989 telah dibuang sekolah disebabkan hanya memakai hijab (Safia Iqbal, 2004). Hal yang sama juga berlaku kepada masyarakat Islam minoriti di Jerman. Menurut Dr. Munir D. Ahmed (2002), guru-guru wanita Islam telah dinafikan kepakaran mereka untuk berkhidmat di sekolah kerajaan disebabkan isu hijab.

Pemakaian hijab oleh wanita Islam juga dilarang di pejabat, dalam gambar pasport, dan di tempat-tempat awam (Muhammad 'Ali Dinawi, 1992). Di Singapura, Kementerian Pelajaran Singapura menyatakan bahawa kod pakaian uniform sekolah nasional melarang pelajar-pelajar perempuan Islam mengenakan tudung kepala sebagai sebahagian daripada pakaian sekolah (Raihanah Halid, 2008).

Berdepan dengan kekangan-kekangan sedemikian sama ada yang berlaku di Singapura ataupun kes-kes yang berlaku di negara-negara barat, Mufti Singapura telah mengeluarkan kenyataan rasmi sebagai respons kepada isu kontroversi tersebut dengan menyatakan:

“The Mufti’s position is that if Muslims have to make a choice, they should give higher priority to education than wearing the tudung... The no-*tudung* rule lasts only for a few hours when the pupils are in school. Education is more important...”

(Kamaludeen Mohamed Nasir et al., 2009)

Manakala fatwa rasmi daripada MUIS berkenaan isu ini juga berlegar dalam bentuk yang sama dengan kenyataan Mufti. Fatwa berkenaan isu hijab ditetapkan setelah Jawatankuasa Fatwa MUIS berbincang dan meneliti isu ini, antara isi kandungan fatwa ialah:

Pertama: Dari segi hukum syarak, menutup aurat adalah perkara wajib bagi semua wanita Islam yang sudah mencapai usia baligh, tidak kira di mana pun mereka berada.

Kedua: Jalan penyelesaian yang lebih bersifat moderat perlu diambil oleh masyarakat Islam di Singapura iaitu dengan mengimbangkan antara keperluan menutup aurat yang bersifat spesifik dan keperluan mencari ilmu yang boleh mendatangkan faedah pada umum.

Ketiga: Harapan daripada komuniti Islam Singapura agar pihak pemerintah boleh memberi keizinan dan membenarkan pelajar Muslim menutup aurat seperti yang disyariatkan oleh agama”

(MUIS, 6 September 2002)

Bagi Raihanah Halid (2008), fatwa yang dikeluarkan ini telah melalui “pertimbangan tentang keadaan dan status komuniti Islam yang wujud di Singapura”. Melihat secara lebih dekat kenyataan ini, terdapat satu perkara penting yang berada dalam pertimbangan MUIS ketika berdepan dengan isu hijab bagi menetapkan fatwa iaitu realiti dominasi kuasa politik yang tidak berpihak kepada komuniti Muslim.

Sebagaimana yang telah dimaklumi bahawa kuasa politik di Singapura tidak didominasi oleh pemimpin-pemimpin Muslim. Hal ini dapat dilihat melalui respons-respons awal pemimpin-pemimpin Melayu Muslim di kalangan ahli parlimen dan ahli politik tempatan. Ahmad Khalis Abdul Ghani yang merupakan anggota dewan parlimen Singapura berkata:

“...pursuing a legal battle is not the way forward. We find that there are so many other issues that we need to tackle such as ...divorces, dysfunctional families... So, if we put too much emphasis on the tudung issue, not that it’s not important, are we doing justice to ourselves by putting our efforts solely on this, and by giving a rather inaccurate signal to the non-Muslims that we are so engrossed with the tudung issue?”

(Kamaludeen Mohamed Nasir et al., 2009)

Menurut Menteri yang bertanggungjawab terhadap hal ehwal masyarakat Islam di Singapura ketika itu, Abdullah Terugi, telah berkata:

“Semua ahli dewan parlimen berpendapat bahawa pihak pemerintah perlu membenarkan pelajar perempuan Islam memakai tudung kepala di sekolah. Akan tetapi, kami juga setuju bahawa integrasi di kalangan anak-anak watan Singapura adalah lebih perlu”

(Berita Minggu, Januari 27, 2002)

Melihat kepada kenyataan-kenyataan yang dibuat oleh beberapa ahli dewan parlimen Melayu Islam Singapura menunjukkan ketidakupayaan mereka untuk mendesak kerajaan membenarkan tudung kepala dipakai oleh pelajar perempuan Islam di sekolah nasional. Sebenarnya sudah terdapat usaha-usaha berbentuk diplomasi dibuat oleh ahli-ahli dewan parlimen Melayu Muslim dengan bertemu Perdana Menteri agar dapat membuat satu pendirian yang adil dalam isu ini. Namun semua itu menemui jalan buntu tanpa sebarang kebenaran diberikan oleh kerajaan kepada pelajar-pelajar perempuan Islam. Abdullah Terugi sendiri mempersoalkan masyarakat Islam Singapura: "...But must our position be always different from the Government's, for it to be credible or to show leadership? (Kamaludeen Mohamed Nasir et al., 2009).

Pernyataan ini boleh difahami bahawa masyarakat Islam di Singapura sememangnya tidak mampu mengubah sesuatu dasar yang telah ditetapkan oleh pemerintah, masyarakat Islam tidak mempunyai kekuatan kuasa politik untuk melakukan sedemikian. Oleh itu, cara terbaik adalah dengan mengambil jalan tengah walaupun terpaksa meninggalkan kewajipan yang telah ditetapkan oleh syarak.

Hakikat ini juga dapat dilihat melalui teks fatwa yang telah dikeluarkan MUIS. Terdapat saranan kepada pihak pemerintah yang dibuat di dalam fatwa ini. Persoalan yang berlegar di dalam fikiran ialah kenapa perlu dimuatkan saranan supaya pemerintah membenarkan pelajar Muslim mengenakan tudung kepala sebagai sebahagian daripada uniform sekolah? Tentu sekali masih tiada ruang dan kebenaran yang diberikan oleh pihak pemerintah dalam isu ini walaupun pelbagai bentuk usaha telah dilakukan oleh masyarakat Islam Singapura.

Walaupun secara sedar fatwa merujuk kepada kewajipan menutup aurat bagi semua wanita Islam yang mukallaf, akan tetapi kewujudan dasar kerajaan yang didominasi oleh *non Muslim* menetapkan larangan memakai hijab di sekolah telah membuatkan umat Islam perlu mengambil jalan tengah. Dalam keadaan komuniti Islam tidak mendominasi kuasa politik, walaupun sudah wujud usaha dalam pelbagai bentuk yang dilakukan dengan pihak pemerintah, namun masih belum diambil peduli.

Oleh itu, fatwa MUIS juga perlu mengemukakan saranan yang sama sebagai satu bentuk "*point of view*" kepada pemerintah terhadap keperluan masyarakat Islam. Tiada jalan lain yang boleh dilakukan oleh masyarakat Islam minoriti apabila berdepan dengan dasar dan peraturan

umum negara yang didominasi oleh pembuat-pembuat dasar daripada kalangan majoriti *non Muslim*. Perkara ini yang telah ditegaskan oleh al-Tantawi dalam respons beliau ketika membuat lawatan ke Singapura pada tahun 2004 (Raihanah Halid, 2008). Respons yang sama juga diberikan oleh *European Council for Fatwa and Research* (ECRF) sebagai mewakili komuniti Islam minoriti di Eropah pada persidangan kali ke 13 di London pada 7-10 Julai 2004. ECRF menyarankan kepada masyarakat Islam yang tinggal di negara-negara minoriti Muslim supaya menghormati peraturan dan dasar umum negara yang telah menyediakan segala kemudahan kehidupan (*European Council for Fatwa and Research [ECFR]. 2004*).

Fatwa Keempat: Tuntutan Penganut Kristian terhadap Penggunaan Kalimah Allah

Menurut *Ensiklopedia Islam*, perkataan Allah didefinisikan sebagai merujuk kepada sebutan atau nama Tuhan yang tiada Tuhan selain Allah (*Ensiklopedia Islam, 2004*). Kalimah “Allah” walaupun berasal daripada bahasa Arab merujuk kepada Tuhan Yang Esa, tuhan yang disembah oleh setiap orang Islam (J. A. Simpson *et al.*, 1991), diguna pakai oleh keseluruhan umat Islam walaupun berbeza bahasa pertuturan mereka (*Ensiklopedia Islam, 2004*).

Penjelasan di atas dapat disimpulkan bahawa bukan sahaja konsep ketuhanan yang melibatkan penyembahan dan peribadatan hanya kepada Allah semata telah mendasari keseluruhan kehidupan keagamaan umat Islam, walaupun sepatutnya mendasari keseluruhan hidup Muslim di dalam semua aspek kehidupan, tetapi juga melibatkan penggunaan kalimah “Allah” sebagai istilah rasmi keseluruhan umat Islam merujuk kepada Zat Allah SWT sebagai Tuhan Yang Esa.

Isu membabitkan penggunaan istilah “Allah” sebenarnya telah berlaku di Malaysia sejak tahun 80an lagi. Pada mesyuarat Kabinet bertarikh 16 Mei 1986 telah memutuskan larangan bagi orang-orang yang bukan Islam mengguna pakai kalimah Allah (Mohd Aizam bin Mas’od, 2008). Namun begitu pada 31 Disember 2007, pengarang akhbar *Herald-The Catholic Weekly* Paderi Lawrence Andrew menyatakan bahawa pihak Kementerian Dalam Negeri (KDN) telah memperbaharui permit penerbitan akhbar itu tanpa larangan menggunakan kalimah Allah.

Pada 3 Januari 2008, Kabinet telah membuat keputusan mengekalkan larangan bagi semua agama kecuali Islam daripada menggunakan kalimah Allah dalam penerbitan akhbar masing-masing. Tidak berpuas hati dengan keputusan tersebut, pada 19 Mac 2008 Gereja Katolik telah memohon di Mahkamah Tinggi untuk melakukan semakan kehakiman terhadap larangan penggunaan kalimah Allah. Pada 5 Mei 2008, Mahkamah Tinggi (Bahagian Rayuan dan Kuasa-Kuasa Khas) telah membuat keputusan membenarkan permohonan Gereja Katolik untuk membuat semakan kehakiman (undang-undang) terhadap larangan tersebut dalam penerbitan mingguan akhbar Herald-The Catholic Weekly (Mohd Aizam bin Mas'od, 2008).

Berdasarkan surat yang dihantar Kementerian Keselamatan Dalam Negeri kepada JAKIM bertarikh 23 April 2007 memohon pandangan tentang kenyataan dan tuntutan pihak penerbitan akhbar terbabit (Jabatan Kemajuan Islam Malaysia [JAKIM]. Mei 2008), MJFK bersidang pada 5-7 Mei 2008 kemudian telah memutuskan bahawa kalimah Allah adalah khusus buat agama dan umat Islam sahaja. Malah, sebarang bentuk penghinaan dan penyalahgunaan adalah perlu disekat berdasarkan undang-undang yang telah termaktub di dalam Perlembagaan Persekutuan (Jabatan Kemajuan Islam Malaysia, 2009)

Merujuk kepada fatwa yang telah dikeluarkan oleh MJFK dalam isu ini, bukan sahaja alasan-alasan dan hujah-hujah yang kuat digunakan, malah dilihat terdapat pertimbangan yang melibatkan peruntukan agama Islam di dalam undang-undang yang terpakai di Malaysia. Perkara ini telah dinyatakan dengan jelas pada fatwa MJFK. Petikan fatwa itu menyebut:

“...sekiranya terdapat unsur-unsur penghinaan atau penyalahgunaan terhadap kalimah tersebut, maka ia perlu disekat mengikut peruntukan undang-undang yang telah termaktub dalam Perlembagaan Persekutuan”

(Jabatan Kemajuan Islam Malaysia, 2009)

Perlembagaan Persekutuan secara jelas telah memperuntukkan beberapa peruntukan undang-undang yang membabitkan agama Islam. Semua peruntukan tersebut adalah berpunca daripada kewujudan peruntukan menjadikan agama Islam sebagai agama bagi negara Malaysia. Perkara 3, Bahagian 1, Perlembagaan Persekutuan memperuntukkan:

“(1) Ugama Islam ialah ugama bagi Persekutuan; tetapi ugama-ugama lain boleh diamalkan dengan aman dan damai di mana-mana bahagian Persekutuan”

(Perlembagaan Persekutuan. 2007. Bahagian 1, Perkara 3, Fasal 1)

Hasil daripada pewujudan Islam sebagai agama rasmi diperuntukkan beberapa perkara lagi bagi memastikan kewujudan Islam sebagai agama rasmi dapat dijaga dan dipelihara. Antara peruntukan yang berkaitan ialah pada Perkara 11, Fasal (1) dan (4), Bahagian 1, Perlembagaan Persekutuan:

“(1) Tiap-tiap orang adalah berhak menganuti dan mengamalkan ugamanya dan, tertakluk kepada Fasal (4), mengembangkan ugamanya”

“(4) Undang-undang Negeri dan mengenai Wilayah-wilayah Persekutuan Kuala Lumpur, Labuan dan Putrajaya, undang-undang persekutuan boleh mengawal atau menyekat pengembangan apa-apa iktikad atau kepercayaan ugama antara orang-orang yang menganuti ugama Islam”

(Perlembagaan Persekutuan. 2007. Bahagian 2, Perkara 11, Fasal 1 & 4)

Melalui tiga peruntukan di atas ini, jelas menunjukkan bahawa agama Islam diletakkan di tempat yang tinggi mengatasi agama-agama lain. Hakim Datuk Mohd Noor Abdullah telah menyatakan bahawa:

“Agama Islam adalah agama utama, mengatasi agama-agama lain di Malaysia. Status agama Islam tidak boleh disamakan dengan agama-agama lain. Agama Islam adalah ibarat pokok jati yang menaungi agama-agama lain, bukan duduk sama dengan agama-agama lain”

(Mohamed Azam Mohamed Adil. 2010)

Juga difahami bahawa sememangnya kebebasan diberikan untuk setiap daripada warganegara menganuti dan mengamalkan agama mahupun kepercayaan masing-masing. Akan tetapi apabila pengamalan sesuatu anutan atau agama selain Islam boleh menyebabkan kesucian Islam tergugat dan diganggu, perlembagaan telah memberikan

kebenaran untuk dilakukan sekatan dan kawalan yang sewajarnya agar ketenteraman awam dan akhlak dapat dijaga (Perlembagaan Persekutuan, 2007, Bahagian 2, Perkara 11, Fasal 5).

Pertimbangan terhadap kewujudan peruntukan-peruntukan dalam Perlembagaan Persekutuan yang membabitkan agama Islam tidak lepas lari daripada diambil kira dan diperhatikan oleh MJFK di dalam menetapkan fatwa berkenaan isu ini. Keperluan menjaga kesucian Islam sebagai agama rasmi Malaysia menjadi perkara terpenting yang disarankan oleh ahli-ahli MJFK ketika perbincangan dilakukan. Dalam perkara 6.1.3 (ix) minit mesyuarat MJFK jelas dinyatakan: "... Fatwa perlu dikeluarkan oleh Jawatankuasa ini bagi menjaga kesucian agama dan akidah umat Islam" (Minit Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia kali ke-82). Bagi mereka, kedaulatan Islam sebagai agama rasmi negara yang telah termaktub di dalam Perlembagaan Persekutuan amat perlu dijaga dan dipelihara. Perkara ini sewajarnya termasuk di dalam maksud "*Hifz al-Din*" yang berada pada prioriti tertinggi berbanding dengan keperluan-keperluan asasi lain (Al-Zuhayli, 1986). Perkara 6.1.3 (xi) ada menyebut:

"Dalam keadaan di mana agama dan umat Islam dihimpit dengan pelbagai yang cuba menghakis kedaulatan Islam sebagai agama rasmi negara..."

(Minit Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia kali ke-82)

Keperluan menjaga kesucian agama Islam sebagai agama rasmi Malaysia juga seakan sudah mempunyai asas yang kukuh dengan kewujudan perkara 11 fasal (1) dan (4). Dengan berasaskan peruntukan yang telah sedia ada dalam perundangan di Malaysia, fatwa yang dikeluarkan juga turut meletakkan asas tersebut. Hal ini cukup jelas membuktikan peranan faktor agama Islam sebagai agama rasmi dan kewujudan peruntukan-peruntukan bersangkutan telah diambil kira dan mempengaruhi fatwa yang ditetapkan oleh MJFK.

PENUTUP

Melalui kajian yang dijalankan bahawa perubahan dan perbezaan yang wujud dalam kehidupan masyarakat telah diambil kira dan

berpengaruh terhadap penetapan fatwa di dalam menyelesaikan permasalahan hukum syarak. Dalam konteks Malaysia dan Singapura, kedua-dua negara mempunyai perbezaan yang jelas pada beberapa aspek melibatkan aspek sosio-ekonomi, sosio-politik, sosio-demografi dan sosio-perundangan.

Aspek sosio-ekonomi membabitkan status Malaysia sebagai negara membangun manakala Singapura sebagai negara maju. Aspek sosio-politik membabitkan dominasi kuasa politik oleh pemimpin-pemimpin Muslim di Malaysia, manakala Singapura pula sebaliknya. Aspek sosio-demografi pula membabitkan status majoriti Muslim di Malaysia berbanding Singapura yang minoriti Muslim. Aspek sosio-perundangan membabitkan agama Islam sebagai agama bagi negara Malaysia yang termaktub di dalam undang-undang berbeza dengan Singapura yang tidak meletakkan sebarang agama bagi negaranya.

Analisis dan penilaian yang dibuat pada beberapa fatwa terpilih yang telah dikeluarkan oleh badan berautoriti fatwa di negara masing-masing telah membuktikan pengambil kiraan realiti yang melatari kehidupan masyarakat Islam setempat yang berbeza di antara kedua-dua negara.

RUJUKAN

- ‘Abd Allah Hajjaj. t.th. *Al-Gharah ‘ala al-Hijab*. t.tp: t.p.
- Ab. Mumin Ab. Ghani. 2006. “Kaitan Bunga Dengan Riba yang Diharamkan dalam Kewangan Islam”, dalam Ab. Mumin Ab. Ghani *et al.* (eds.). *Dinamisme Kewangan Islam di Malaysia*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.
- Abd al-Razzaq Rahim Jaddi al-Hiti. 1998. *Al-Masarif al-Islamiyyah Bayna al-Nazariyyah wa al-Tatbiq*. Amman: Dar Usamah.
- Abdul Aziz Bari. 2005. *Islam Dalam Perlembagaan Malaysia*. Petaling Jaya: Intel Multimedia & Publication.
- Abdul Kadir Mat Yazif. 2003. *Ekonomi Makro*. Petaling Jaya: Prentice Hall. Pearson Malaysia Sdn. Bhd.
- Abu Dawud Sulayman Ibn al-Ash‘ath al-Sajistani . 1996. *Sunan Abu Dawud, “Kitab al-Libas”*: Bab Fima Tubdiy al-Mar‘ah min Zinatiha. no. hadith 4104. Riyad: Maktabah al-Ma‘arif.
- Advance Data Release No. 2. Singapore Census of Population 2000. Department of Statistics Singapore.

- Al-'Alwani, Taha Jabir. 1999. "Madkhal ila Fiqh al-Aqalliyat: Nazarat Ta'sisiyyah". *Islamiyyah al-Ma'rifah*. Tahun Kelima. Bil.19.
- Al-'Alwani, Taha Jabir. 2000. *Fi Fiqh al-Aqalliyat al-Muslimah*. Kaherah: Nahdah Misr.
- Al-Ashqar. 'Umar Sulayman. 1998. *Nazarat fi Usul al-Fiqh*. Amman: Dar al-Nafa'is.
- Al-Khayyat, 'Abd al-'Aziz. 1977. *Nazariyyah al-'Urf*. Amman: Maktabah al-Aqsa.
- Al-Mundhiri, Zakiyy al-Din. 1996. al-Targhib wa al-Tarhib. "Kitab al-Buyu' wa Ghayriha": *Bab Targhib fi Talab al-Halal wa al-Akl minh wa al-Tarhib min Iktisab al-Haram wa Aklih wa Labsih wa Nahw Dhalik*. no. hadith 2. Beirut: Dar al-Kutb al-'Ilmiyyah.
- Al-Qaradawi, Yusuf. 2001. *Fi Fiqh al-Aqalliyat al-Muslimah*. Kaherah: Dar al-Syuruq.
- Al-Qaradawi, Yusuf. 2008. *Mujibat Taghayyur al-Fatwa fi 'Asrina*. Kaherah: Dar al-Shuruq.
- Ataul Haque. 1987. *Reading in Islamic Banking*. Bangladesh: Islamic Foundation.
- Al-Zuhayli, Wahbah. 1986. *Usul al-Fiqh al-Islami*. Cetakan Pertama. Damsyik: Dar al-Fikr.
- Christine Ammer & Dean S. Ammer. 1986. *Dictionary of Business and Economics*. New York: The Free Press.
- David W. Pearce 1983. *The Dictionary of Modern Economics*. Hong Kong: The Macmillan Press Ltd.
- Ensiklopedia Islam* . 2004. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Ernest C. T Chew & Edwin Lee. 1991. *A History of Singapore*. Singapore: Oxford University Press.
- European Council for Fatwa and Research [ECFR]. 2004. "al-Bayan al-Khitami li al-Dawrah al-'Adiyah al-Thalithah 'Asharah" (Laporan Seminar Tahunan Kali ke 13, 7 – 10 Julai 2004 di Bandaraya London, England).
- Fatwa Dewan Syariah Nasional (DSN) Majelis Ulama Indonesia (MUI): No 02/DSN-MUI/IV/2000 Tentang Tabungan dan Keputusan Fatwa Majelis Ulama Indonesia: No. 1/Tahun 2004 Tentang Bunga (Intersat/Fa'idah). Idarah al-Buhuth, Markaz al-

Iqtisad al-Islami (t.t) Dalil al-Fatawa al-Shar'iyah fi al-A'mal al-Masrafiyyah. T.T.P: T.P.

- Hasan Bisri. 2008. "Hukum Islam dan Perubahan Sosial, Telaah atas Ijtihad Fardi dan Jama'i". *Tajdid: Jurnal Ilmu-ilmu Agama dan Kebudayaan*. Lembaga Penelitian dan Pengembangan (LPP) Institut Agama Islam Darussalam (IAID). Ciamis Jawa Barat. Oktober.
- Himpunan Keputusan Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia: Tahun 1969-1990.
- Himpunan Keputusan Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia: Tahun 1969-1990. Jabatan Kemajuan Islam Malaysia.hlm.220-221. Pejabat Mufti Singapura. 2005. *Fatwa-Fatwa Pilihan MUIS*. Singapura:MUIS.
- Human Development Report 1990. 1990. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Ibn al-Bayyah, Abd Allah. 2007. *Sina'ah al-Fatwa wa Fiqh al-Aqalliyyat*. Beirut: Dar la-Minhaj.
- Ibn Hazm. 1994. *Maratib al-Ijma' fi al-'Ibadat wa al-Mu'amalat wa al-'I'tiqadat*. Beirut: Dar Ibn Hazm.
- Ibn Qayyim al-Jawziyyah.1983. *Ahkam Ahl al-Dhimmah*. Beirut: Dar al-'Ilm li al-Malayin.
- Ibn Qayyim al-Jawziyyah. 1996. *A'lam al-Muwaqqi'in 'an Rab al-'Alamin*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- International Monetary Fund. 2010. *World Economic Outlook October 2010: Recovery, Risk and Rebalancing*. Washington D.C: IMF Publication Service.
- Isma'il Kuksal. 2000. *Taghayyur al-Ahkam fi al-Shari'ah al-Islamiyyah*. Beirut: Mu'assasah al-Risalah.
- Isma'il Lutfi Fatani. 1990. *Ikhtilaf al-Darayn wa Atharuh fi Ahkam al-Munakahat wa al-Mu'amalat*. Kaherah: Dar al-Salam.
- J. A. Simpson *et al.* 1991. *The Oxford English Dictionary*. Cetakan Kedua. Oxford: Clarendon Press.

- Jabatan Kemajuan Islam Malaysia. Mei 2008. "Isu Tuntutan Penganut Kristian Terhadap Penggunaan Kalimah Allah" (Kerta Kerja Cawangan Akidah, Bahagian Penyelidikan untuk Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Kebangsaan).
- Jabatan Mufti Kerajaan Negara Brunei Darussalam. 2000. Fatwa Mufti Kerajaan: Isu-isu Kewangan, Himpunan Fatwa Mufti Kerajaan mengenai isu-isu kewangan 1962-1999 Negara Brunei Darussalam. Kuala Lumpur: MR Print Sdn. Bhd.
- Jadual "A2": Advanced Economies: Real GDP and Total Domestic Demand. *World Economic Outlook: October 2009*. 2009. Washington D.C: International Monetary Fund.
- Jamal 'Abd al-Nasir. 2006. *al-Mu'jam al-Iqtisadi*. Cetakan Pertama. Amman: Dar Usamah li al-Nashr wa al-Tawzi'.
- Jamal al-Din 'Atiyyah Muhammad. 2003. *Nahw Fiqh Jadid li Aqalliyyat*. Kaherah: Dar al-Salam.
- Jawatankuasa Pemandu Kebangsaan Bank Islam. 1982. *Penubuhan Bank Islam: Lapuran Jawatankuasa Pemandu Kebangsaan Bank Islam*. Kuala Lumpur: T.T.
- Jim Baker. 2005. *Crossroads: A Popular History of Malaysia and Singapore*. Shah Alam: Marshall Cavendish Sdn Bhd.
- John Yip Soon Kwong *et al.* 1997. "25 Years of Educational Reform" dalam Jason Tan *et.al.* (eds.), *Education in Singapore: A Book of Readings*. Singapore: Prentice Hall.
- Joni Tamkin Borhan. 2001. "Sistem Perbankan Islam di Malaysia: Sejarah Perkembangan, Prinsip dan Amalannya". *Jurnal Usuluddin*. Bil. 14. Disember 2001.
- Kamaludeen Mohamed Nasir & Syed Muhd Khairudin AlJunied. 2009. *Muslims as Minorities: History and Social Realities of Muslims in Singapore*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Khalid Muhammad 'Abd al-Qadir. 1997. "Min Fiqh al-Aqalliyyat al-Muslimah". *Kitab al-Ummah*. Tahun ke 17. Bil. 61. Disember 1997.
- Khoo Kay Kim *et al.* 2006. *Malays/Muslims In Singapore: Selected Readings In History 1819-1965*. Subang Jaya: Pelanduk Publications Sdn. Bhd.

- Lim Kim Hui *et al.* 1988. *Mengenal Malaysia Dari Perspektif Kenegaraan*. Kuala Lumpur: Kumpulan Spektrum.
- M.B. Hooker. 2003. *Indonesian Islam: Social Change through Contemporary Fatawa*. Australia: Allen & Unwin.
- M.K Tadjudin. 2006. "Aspek Bioetika Penelitian Stem Cell". *Cermin Dunia Kedokteran*. Bil.153. 2006.
- Md. Shukri Shuib. 2008. "Pentadbiran Malaysia Setaraf Negara Maju". *Utusan Malaysia*. Januari 31.
- Mehmet Erdoğan. 1994. *Islam Hukukunda Ahkamin Degimesi*. Cetakan Kedua. Istanbul: IFAU.
- Minit Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia kali ke-82, Perkara 6.
- Mohamed Azam Mohamed Adil. 2010. "Penggunaan Kalimah Allah dan Kebebasan Beragama di Malaysia" (Kertas Kerja Seminar Serantau Islam dan Kesejahteraan Sejagat, 24-25 Februari 2010).
- Mohammad Hanif Hassan. 1997. "Penerapan Fiqh Kontemporari Dalam Konteks Masyarakat Kosmopolitan Singapura" (Kertas Kerja Muzakarah Ulama MABIMS kali kedua di Pulau Pinang). 26 September 1997.
- Mohd Aizam bin Mas'od. 2008. "Hujah Menolak Penggunaan Kalimah 'Allah' oleh Kristian", *Jurnal Penyelidikan Islam*. Bil. 21. 2008.
- Mohd Murat Md Aris. 2006. "Pengurusan Fatwa di Singapura" dalam Prof. Dr. Hj. Abdul Samat Musa *et.al.* (eds.). *Prinsip dan Pengurusan Fatwa Di Negara-Negara Asean*. Nilai: INFAD KUIM.
- Muhammad 'Ali Dinawi. 1992. *Al-Aqalliyat al-Muslimah fi al-'Alam*. Beirut: Muassasah al-Rayyan.
- Muhammad Firdaus Nurul Huda. 2003. *Athar al-Zuruf al-Ijtima'iyah 'ala al-Fatawa al-Shar'iyah: Dirasah li Fatawa Hay'ah al-Fatwa fi al-Majlis al-Watani li al-Shu'un al-Islamiyyah bi Maliziya min 'Am 1969 ila 'Am 1990*. Kuala Lumpur: Research Center International Islamic University Malaysia.
- Muhammad Rawwas Qal'ahji. 1996. *Mu'jam Lughah al-Fuqaha'*. Beirut: Dar al- Nafa'is.
- MUIS, MUI FA/2 V.8, Jawapan no. 124. 6 September 2002.

- Munir D. Ahmed. 2002. "Muslim Minority As Part of The German Community: An Economic, Political and Social Perspective", dalam Abdul Munir Yaacob *et al.* (eds). *Muslims' Rights in Non Muslim Majority Countries*. Kuala Lumpur: Institut Kefahaman Islam Malaysia.
- Mustafa Dakian. 2005. *Sistem Kewangan Islam: Instrumen, Mekanisme dan Perlaksanaannya di Malaysia*. Kuala Lumpur: Utusan Publication & Distributers Sdn. Bhd.
- Nor Naemah Abd.Rahman. 2003. "Fatwa Jemaah Ulama Kelantan Tahun 1920an hingga 1990an: Satu Analisis" (Thesis Phd, Jabatan Fiqh & Usul, Akademi Pengajian Islam, Universiti Malaya).
- Perlembagaan Persekutuan. 2007. (Bahagian 1, Perkara 3).
- Perlembagaan Cambodia. (Chapter 3, Article 43)
- Perlembagaan India 2007. (Part 3, Arts 26, 27, 28).
- Perlembagaan The Republic of Singapore 1999, (Part 4, 15).
- Raihanah Halid. 2008. "The Fatawa Issued by the Fatwa Committee of Singapore: An Evaluative Analytical Study". (Tesis Sarjana. Universiti Islam Antarabangsa Malaysia)
- Ruslan Zainuddin *et al.* 2005. *Kenegaraan Malaysia*. Kuala Lumpur: Penerbit Fajar Bakti. hlm.234.
- Safia Iqbal. 2004. *Woman and Islamic Law*. Lahore: Islamic Publications.
- Sidi Gazalba. 1983. *Islam dan Perubahan Sosiobudaya*. Cetakan Pertama. Kuala Lumpur: Pustaka Antara.
- Sudin Haron & Bala Shanmugam. 1997. *Islamic Banking System: Concepts & Applications*. Kuala Lumpur: Pelanduk Publications.
- Sudin Haron & Wan Nursofiza Wan Azmi. 2009. *Islamic Finance and Banking System: Philosophies, Principles & Practices*. Shah Alam: McGraw-Hill (Malaysia) Sdn. Bhd.
- Sullivan. Arthur; Steven M. Sheffrin. 2003. *Economics: Principles in Action*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Taburan Penduduk dan Ciri-Ciri Asas Demografi. 2001. Kuala Lumpur: Jabatan Perangkaan Malaysia.
- The Bioethics Advisory Committee Singapore. 2002. *Ethical, Legal & Social Issues in Human Stem Cell Research, Reproductive*

& Therapeutic Cloning: A Report From The Bioethics Advisory Committee Singapore.

The Encyclopedia Americana. 1999. USA: Grolier Incorporated.

The New Encyclopaedia Britannica. 1983. Chicago: The University of Chicago.

Tom L McKnight & Darrel Hess. 2000. *Physical Geography: A Landscape Appreciation*. New Jersey: Prentice Hall.

Tun Mohd.Salleh Abas. 1997. *Prinsip Perlembagaan dan Pemerintahan di Malaysia*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

Twante-Wolilers-Schart. 1983. *Arab and Islamic Banks: New Business Partner for Developing Countries*. France: Development Centre of the Organization for Economic Cooperation and Development.

Utusan Malaysia. Februari 12. 2007: 1 “Malaysia Hab Sel Induk Dunia”.

Utusan Malaysia. April 9. 2009:2 “Senarai Penuh Barisan Kabinet Baru”.

Zeenath Kausar. 2002. “Preservation of Islamic Faith and Identity in Non-Muslim Majority Country: The Case of India”, dalam Abdul Munir Yaacob *et al.* (eds). *Muslims' Rights in Non Muslim Majority Countries*. Kuala Lumpur: Institut Kefahaman Islam Malaysia.

Rujukan Laman Sesawang

Ahli Kabinet. Kerajaan. Laman Web Rasmi Pejabat Perdana Menteri Malaysia. <http://www.pmo.gov.my/?menu=cabinet&page=1797>. 5 September 2009.

Ahli Kabinet. Kerajaan. Laman Web Rasmi Pejabat Perdana Menteri Malaysia. <http://www.pmo.gov.my/?menu=cabinet&page=1797>. 5 September 2009

Biografi Perdana Menteri. Laman Web Rasmi Pejabat Perdana Menteri Malaysia. <http://www.pmo.gov.my/?menu=page&page=1926>. 5 September 2009.

Cabinet Appointments. The Cabinet. <http://www.cabinet.gov.sg/CabinetAppointments/index.htm>. 1 Ogos 2009.

Cabinet Appointments. The Cabinet. <http://www.cabinet.gov.sg/CabinetAppointments/index.htm>. 1 Ogos 2009.

- Cabinet Appointments.The Cabinet.<http://www.cabinet.gov.sg/CabinetAppointments/index.htm>, 1 Ogos 2009.
- Council of Ministers.Cabinet Ministers.India Government.<http://india.gov.in/govt/cabinet.php#cab>.
- Country Groups, Data & Statistics, The World Bank, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/DATASTATISTICS/0,,contentMDK:20421402~pagePK:64133150~piPK:64133175~theSitePK:239419,00.html>, 25 Mei 2009.
- Country Groups.Data & Statistics.The World Bank, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/DATASTATISTICS/0,,contentMDK:20421402~pagePK:64133150~piPK:64133175~theSitePK:239419,00.html>, 25 Mei 2009.
- <http://www.newadvent.org/cathen/01316a.htm>. 27 Oktober 2010.
- Human Development Reports.Statistics. How HDI relates to GDP, http://hdr.undp.org/en/statistics/data/hdi_gdp/. 10 Mac 2010.
- Lihat “Table 21: Distribution of Population By Religion”. Census of India2001. Office of The Registrar and Census Commissioner India. http://www.censusindia.gov.in/Census_And_You/religion.aspx. Omar Khalidi 1996. *Indian Muslims Since Independence*. New Delhi: Vikas Publishing House.
- List of Members of Parliament.Parliament of Singapore.<http://www.parliament.gov.sg/AboutUs/Org-MP-currentMP.htm>. 18 Mei 2010.
- Report of Selected Countries and Subject.Data & Statistics. International Monetary Fund, <http://imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/02/weodata/weorept.aspx?pr.x=22&pr.y=0&sy=2009&ey=2009&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=548%2C576&s=N GDPDPC&grp=0&a=>. 25 Disember 2009.
- The Bioethics Advisory Committee Singapore.<http://www.bioethics-singapore.org/>. 13 Mei 2010.

Temu bual

Dr. Mohamed Fatris Bakaram, Timbalan Mufti Singapura (Mufti Singapura bermula tahun 2011). Temubual pada 2 Mac 2010.

Rujukan Kes

Meor Atiqulrahman dll lawan.Fatimah Bte Sihi dll [2000] 5 MLJ 375.